

SCOTT & ZELDA FITZGERALD

Huvudpersoner för sin tid

I maj är det filmpremiär för *Den store Gatsby* som handlar om 1920-talets jetsetliv och den mytomspunna flappergestalten. Bakom filmatiseringen finns F Scott Fitzgeralds roman, inspirerad av hans eget och hustrun Zeldas liv.

TEXT JOHAN DEURELL

Det finns nog ingen författare som gett liv åt jazzålderns unga amerikanska societet med samma bravur som F Scott Fitzgerald. 1925 skrev han klassikern *Den store Gatsby* som nu i vår går upp som film på bioograferna med Leonardo DiCaprio som Jay Gatsby och Carey Mulligan som Daisy Buchanan. Boken utspelar sig sommaren 1922. En berättarröst, Nick Carraway, guidar läsaren genom sina upplevelser på Long Island där han hyr ett hus. Nick har under sina studier på Yale träffat Tom Buchanan som är gift med Nicks syssling Daisy. Paret introducerar honom till hans mystiske granne: miljonären Jay Gatsby. En rad intriger avslöjar en värld mindre charmig än vad pengarna och festerna till en början får läsaren att tro.

F Scott och Zelda Fitzgerald.

Fitzgeralds böcker – han skrev nio romaner och novellsamlingar – fångar en ung och rik samhällselit under mellankrigstiden. De är fyllda av män som gått på universiteten i Harvard och engelska Oxford. Folk med nya och gamla pengar. Och såklart kvinnor i de senaste modeplaggen och bobfrisyrerna – kvinnor som fritt anspelar på sex, röker cigaretter, går ut och dansar utan kavaljer och kör fartvidunder till bilar.

Daisy Buchanan i *Den store Gatsby* är ett exempel på en person som gör allt detta. Den här typen av kvinna blev under 1920-talet allmänt känd som »flappern».

Slangordet flapper kan härledas till begreppet flap som i 1600-talets England refererade till en ung prostituerad kvinna. Vid slutet av 1800-talet började ordets betydelse skifta till att bli synonymt med vilda och nöjeslystna tonårsflickor. På 1910-talet användes ordet flapper framförallt för att beskriva en kvinna som syntes på teaterscenen. Hennes dragningskraft låg i hennes totala självupptagenhet ▶

I den senaste filmatiseringen av F Scott Fitzgeralds bok *Den store Gatsby* syns Leonardo di Caprio (till vänster) och Carey Mulligan i huvudrollerna som Jay Gatsby och Daisy Buchanan.

WARNER BROS ENTERTAINMENT

► och starka drivkraft att göra manliga erövringar. År 1920 var ordet etablerat och användes både för att beskriva en kvinno-personlighet och en modestil. Fitzgeralds böcker populariserade flapper-stilen och begreppet. Det var hans fru – och tillika författare i sin egen rätt – Zelda som var hans musa.

Francis Scott Key Fitzgerald föddes 1896 i en irländsk-katolsk övre medelklassfamilj och växte upp i dels Saint Paul i Minnesota och dels i Buffalo i New York. 1913 började han studera på Princetonuniversitetet. Studierna var dock ofta åsidosatta – han festade och skrev för skoltidningen.

Fyra år senare hoppade han av och tog värvning i armén. Kanske hade hans litterära verk sett totalt annorlunda ut om han skickats till fronten. Men kriget tog slut 1918. I stället blev det eviga festandet i elitkretsar som Fitzgerald hade introducerats till under Princeton-tiden stoffet för hans böcker.

Det var på en sådan fest som han sommaren 1918 träffade Zelda Sayre. Hon var arton år gammal och hade precis gått ut high school när de möttes på Montgomery Country Club. Precis som kvinnotyperna i Scotts romaner var Zelda självständig, attraktiv och åtrådd av männen i sin närhet. På festerna brukade hon – trots att Zelda ofta eskorterades till klubben av någon kavaljer – cirkulera i rummet och träffa nya män. Ofta dejtade hon flera karlar samtidigt, vilket ansågs högst skandalöst i den amerikanska södern. Men Scott stod ut med det under deras första år tillsammans – och 1920 gifte sig paret.

Zelda var dotter till den framgångsrika Alabamaadvokaten Anthony Sayre och hans fru Minerva. Mamman, Minnie kallad, hade drömt om ett liv på teaterscenen, men sådana drömmar var otänkbara för en kvinna med hennes klassbakgrund. Hon fick finna sig i att vara maka och moder.

Minnie lyckades dock överföra sin emanciperade kvinno-syn till yngsta dottern, vilket Zeldas självbiografiska roman *Save me the waltz* (1932, på svenska *Charleston*) vittnar om:

– Mormor, berätta om när du var liten.
– Jo, jag var väldigt lycklig i Kentucky... Jag gick i skola i Filadelfia. Det ansågs långt borta på den tiden.
– Jag kommer bli annorlunda. Mamma säger att om jag vill så kommer jag bli skådespelerska och gå på skola i Europa. [...] Kommer du inte ihåg något annat?
– Jag kommer ihåg min far. Han tyckte att flickor skulle gifta sig i unga år. Jag ville inte. Jag hade alldeles för roligt.

»Precis som kvinnotyperna i Scotts romaner var Zelda självständig, attraktiv och åtrådd av männen.»

Sådana drömmar hade kvinnokampen röjt vägen för. Under 1910-talet införde många västerländska nationer kvinnlig rösträtt. I USA hölls det första presidentvalet där samtliga kvinnor fick rösta i november 1920. Första världskrigets utbrott 1914 innebar att många kvinnor för första gången fick börja jobba utanför hemmet.

Anledningen var inte först och främst ökad jämställdhet utan att en stor del av den manliga befolkningen gick ut i krig. Inte heller införandet av allmän rösträtt kom att över en natt förändra den rådande kvinno-synen. Därför låg utmaningen för mellankrigstidens kvinnor att behålla sin självständighet i fredstider och fortsätta att utmana könsrollerna.

Men flappers politiska agenda var inte en kampfeminism rotad i informerade diskussioner. Journalisten Dorothy Dunbar Bromley beskriver flappers relation till den tidigare generationens suffragetter i amerikanska tidningen Harper's Bazaar 1927: »Unga kvinnor i tjugooch trettioårsåldern associerar ordet [feminism] med 'den gamla skolans stridande feminister som bar fotriktiga skor och hade väldigt lite kvinnlig charm.'»

I en artikel från 1931 beskriver Fitzgerald 1920-talet: »Vad som karakteriserade jazzåldern var att den inte hade något som helst intresse i politik. Det var en era av mirakel, det var en era av konst, det var en era av excess, och det var en era av satir.» Men att dra slutsatsen att jazzålderns aktörer var totalt apolitiska vore fel. I stället utmanade flapperna de rådande samhällsnormerna med andra hjälpmedel.

Ar 1925 publicerade McCall's Magazine två artiklar om flappers skrivna av F Scott och Zelda Fitzgerald. Författarparet presenterades som: »kvinna som stod förlaga till original-flappern» och »hennes upptäckare». Faktum är att stora delar av F Scott Fitzgeralds debutroman *This side of paradise* (1920) byggde på Zeldas brev och dagboksanteckningar.

I boken beskriver han karaktären Rosalind som »... en flicka av den sorten som aldrig behöver anstränga sig det minsta för att männen ska bli kära i henne. Två typer av män blir det sällan: dumma män är vanligtvis rädda för hennes intelligens och intellektuella män är vanligtvis rädda

Flappern var en kvinna som var självständig, rökte cigaretter, anspelade fritt på sex och bar de senaste modeplaggen. Här en flapper illustrerad av den amerikanske konstnären Russel Patterson.

Charleston var den stora flugan på dansgolven i 1920-talets USA. Kvinnor kunde nu gå ut och dansa utan kavaljer och det tillsammans med längden på håret och klänningen skapade kontrovers. Foto från en filminspelning.

för hennes skönhet. Alla andra är hennes på grund av naturligt förmånsrätt».

Att Zelda Fitzgerald var förlagan till Rosalind indikerade Scott när han intervjuades av tidningen *Shadowland* 1921: »Vi finner 1920-talets kvinna flörtande, kyssande, med en lättsinnig inställning till livet, svärande utan att rodna... Personligen föredrar jag den sortens flickor. Jag är faktiskt gift med hjältinnan i mina berättelser. Jag skulle inte intressera mig för någon annan typ.»

I direkt motsättning till Fitzgeralds flapper-beskrivningar så framstår den samtida propagandan mot henne både som rasistisk och kvinnohatande. I en artikel i tidningen *New Republic* från 1925 beskriver journalisten Bruce Bliven stereotypen Flapper Jane som hårt sminkad med ringar runt ögonen »som gör att hon ser mer ut som diabetiker än lössläppt (vilket är det egentliga syftet).» Han beskriver också flappers »gångart» och något

insjunkna hållning som direkt inspirerad av »primitiva kulturer». Bliven syftar på flappers favoriserande av den svarta jazzen. Just att hållningen skulle vara hämtad från svarta jazzsångare och stjärnor på scenerna i Paris sågs bland konservativa krafter som bevis för flappers omoraliska leverne. 1921 publicerade den kristna föreningen YMCA en annons

i pressen med rubriken: »Kampanj mot vissa moderna tendenser.» Ett fotografi visar två nästintill identiska kvinnor. Den ena står upprätt med fötterna stadigt på marken medan den andra kvinnan poserar i en svajande manér. Under bilden lyder budskapet: »sedligt och osedlig.»

Det var inte bara flappers beteende som utmanade samhällskonventionerna, det gjorde också hennes kläder och stil. Både längden på håret och klänningen skapade kontrovers. Under kriget hade fabriksarbetande kvinnor börjat klippa håret kort för att slippa fastna i maskiner. På 1920-talet blev frisyren ett modeuttryck och allmänt känd som ►

»Under kriget hade fabriksarbetande kvinnor börjat klippa håret kort för att slippa fastna i maskiner»

Familjen eller föräldrarollen stod aldrig i fokus i intervjuer och reportage med paret Fitzgerald. Här ses de tillsammans med dottern Scottie.

I Fitzgeralds romaner var kvinnorna sportiga och ungdomliga och struntade i kvinnliga plikter. Foto på en flapper från 1922.

► bobben. Det var en frisyr som krävde minimalt med hårvård och passande för en kvinna som vill leva ett aktivt liv. I Frankrike blev dess bärare känd som »garconetter» och i Storbritannien utvecklades den radikalt korta bobben, »Eton-frisyren», som döpts efter den kända pojkskolan. Det framstår tydligt att flappern inte var en traditionell kvinna. Garconette och flapper användes både i föraktande och hyljande syfte.

Konservativa samhällsgrupper satte ofta likhetstecken mellan bobben och bristfällig moral. Under en bilfärd arresterades Zelda på Queensborough Bridge i New York utan någon riktig anledning – förevändningen var att hon kunde vara en »bob-friserad bandit». Bobben var i allra högsta grad en nationell angelägenhet i 1920-talets USA.

Under mellankrigstiden är det ett designernamn som lyser starkare än andra: Coco Chanel. Chanel sägs ha befriat kvinnan med sina sportiga och lätthanterliga plagg. Den sortens mode som kvinnor som Zelda Fitzgerald var trendsättare inom föreskrev kortare kjollängd och bekvämare passform. Den kände brittiske psykoanalytikern John Carl Flügel beskrev på 1920-talet det samtida modet som fokuserat på armar och ben. Han relaterade hur ärmar i klänningar och blusar antingen satt tajt eller saknades helt, och fortsatte med att beskriva hur anklar, smalben och knän hade blivit kvinnans »främsta erotiska vapen.» Eftersom kvinnoben under århundraden hade varit gömda kan man lätt förstå effekten av att de nu visades upp.

Exponeringen av lemmarna hängde samman med en ökad idealisering av ungdom och smalhet som vi också finner i Fitzgeralds böcker. Historikern Lary May, som skrivit om kvinnoidealen i den amerikanska filmindustrin, menar att före första världskriget utgjordes filmens hjältinnor fortfarande av en moralisk persontyp vars främsta roll var den som barnafödelska och mamma. Men på 1920-talet var det inte moderskap som Hollywoodfilmernas hjältinnor eftersträvade – istället framställdes de ofta som självständiga (färliga och mansslukande) flappers.

Eftersom biografen var det stora folknöjet under den här tiden spreds dessa kvinnotyper effektivt. *Den store Gatsby* sattes upp som pjäs på Broadway 1926 och samma år släpptes den första filmversionen med Warner Baxter som Jay Gatsby och Lois Wilson som Daisy Buchanan. I dag nämns filmen ofta som ett exempel på en bortglömd stumfilm från Hollywoods storhetstid.

Det var inte bara filmer som spred det nya idealet. Under 1920-talet förändrades modesystemet: fabriksyddade modeplagg blev tillgängliga och modetidningar ett allt mer globalt fenomen. Amerikanska Vogue hade funnits sedan 1892 men lanserade sina brittiska och franska syster-tidningar 1916 respektive 1922. Och i den här typen av tidningar predikades vilket kvinnoideal som gällde.

1928 beskrev Vogue decenniets idealkvinna: »En kropp i rörelse samlar inte på sig fett... en riktigt rörlig och muskulös ung kropp utan något extra hull på den välskapta kroppen... En platt mage är den främsta garantin för både hälsosamt leverne och bra klädstil: om du har en, då lever du

rätt, om du har en, då har du möjlighet att klä dig fint. Om du inte har en – gå och skaffa dig en!»

Det som gällde var alltså sportighet och ungdom! Moderskap var mindre trendigt. F Scott Fitzgerald skapade hjältinnor som struntade i sina så kallade kvinnliga plikter. Även om en karaktär var mamma så beskriver hans böcker barnen ungefär lika ingående som romanhjältinnans hund. Ungarna är ofta förpassade till en barnsköterska och existerar endast i romanernas marginaler. Under 1920-talet blev modereportagen allt mer fokuserade på unga, smala och sportiga kvinnor. Kvinnans reproduktiva förmåga var inte i fokus.

Scott och Zeldas enda barn, dottern Scottie, föddes 1921. Att döma från Fitzgeralds fotoalbum följde hon som liten flicka med paret på deras resor i Europa. Hon ser ut att leva en lycklig barndom. Hur det var i verkligheten är svårt att veta. I intervjuer och reportage från 1920-talet ligger fokus inte på Fitzgeralds som familj eller på Zeldas mammaroll. Istället lever paret upp till rollerna – de framstår som karaktärer hämtade från någon av Scotts böcker.

Flapperns dagar var räknade.

De europeiska stormakterna hade sedan 1918 krigsskulder vilket tillsammans med stigande inflation och katastrofer på aktiemarknaden ledde till 1900-talets värsta finanskris. Det sägs att flappern dog med den stora börskraschen 1929. 1931 publicerades F Scott Fitzgeralds artikel »Echos of the jazz age» i Scribner's Magazine. Texten är en hyllning till 1920-talets nya människosyn, dess fester och dess framåtanda: »Den dyraste orgien i historien är över. Den tog slut för två år sedan därför att det absoluta självförtroendet, vilket var [jazzålderns] huvudsakliga stötelare, skakades om rejält.»

»Parets popularitet började dala. Scott hade svårt att leva upp till succén med sina tidigare böcker.»

Under 1930-talet ruskades den amerikanska kapitalismen om i grunden samtidigt som fascism och kommunism fick alltmer inflytande. Blandningen besejglade flapperns öde och hon försvann som populärkulturell referens.

Samtidigt började paret Fitzgeralds popularitet dala. Scott hade svårt att leva upp till succén med sina tidigare böcker. Han hade varit alkoholist sedan Princeton-tiden vilket hade lett till försvagad hälsa och återkommande medicinska problem. 1940 dog han av en hjärtattack. Elaka tungor menade att det var Zelda som dragit honom i fördärvet. I själva verket var det hon som skapat det F Scott Fitzgerald blivit känd för: hans kvinnogestalter.

Zelda tillbringade en stor del av 1930-talet inlagd på olika psykiatriska kliniker. Hon publicerade också sin självbiografiska bok *Save me the Waltz* 1932. Till grund för verket låg Zeldas egna dagboksanteckningar, och manuset kom att redigeras om radikalt före utgivning. Anteckningarna var desamma som Scott senare använde som stoff till sin sista fullständiga roman *Natten är ljuv* (1934).

Efter makens död blev Zeldas tillstånd än värre. Hon låg inlagd på Highland Mental Hospital i Asheville, North Carolina, när sjukhuset fattade eld i mars 1948. Zelda var inlåst på sitt rum i väntan på en elchockbehandling.

Lågorna tog henne och original-flappern, som nu faltit i glömska, dog utan någon större medieuppmärksamhet.

Det skulle dröja fram till 1970-talet innan hennes stjärna återigen tändes i samband med att Nancy Milfords biografi *Zelda* (1970) blev en bästsäljare. I vår är det dags för en ny generation att upptäcka Scott och Zelda. PH

Johan Deurell är frilansjournalist.

Har filmats flera gånger

● Bakom den senaste filmatiseringen av *Den store Gatsby* finns regissören Baz Luhrmann, som tidigare gjort *Romeo & Julia* (1996) och *Moulin Rouge* (2001). Filmen öppnar Cannesfestivalen den 15 maj och har Sverigepremiär två dagar senare. Daisy som spelas av Carrey Mulligan har tidigare gestaltats av legenderna av Lois Wilson (1926) och Mia Farrow (1974). Leonardo DiCaprio tar över från Robert Redford (1974) som Jay Gatsby.

Den store Gatsby förutspås i tidningen *Esquire* att bli »the most stylish movie ever».

Leonardo di Caprio och Carrey Mulligan i en dansscen ur *Den store Gatsby*.